

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПІДЛІТКІВ ТА ЗАСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті проаналізовано сучасні проблеми підлітків, які існують в їхній життєдіяльності. Зазначено основні причини та чинники, що впливають на формування характеру в підлітковому віці. Автором зроблена спроба проаналізувати та систематизувати основні засоби та методи, які можна застосувати для вирішення їхніх проблем.

Ключові слова: проблеми, підлітки, виховання, засоби, методи, мораль, методологія, конфлікт, фрустрація, сім'я, взаємини.

The article analyzes the modern problems of adolescents that exist in their life. The main reasons and factors that influence the formation of character in adolescence are indicated. The author attempts to analyze and systematize the main means and methods that can be used to solve their problems.

Key words: problems, adolescents, education, means, methods, morality, methodology, conflict, frustration, family, relationships.

Актуальність проблеми. Нині Україна переживає складні соціально-економічні зміни, які істотно відбиваються на становищі всіх елементів соціальних структур, зокрема сім'ї. Сім'я є найменшим осередком суспільства, що постійно відчуває на собі безпосередньо чи опосередковано ті зміни, які відбуваються у країні, що накладає свій відбиток на розвиток суспільства. Нині сім'я стикається із цілою низкою нових проблем, значною мірою втрачає здатність виконувати життєво необхідні функції та стоїть на порозі кризи. З огляду на це можна говорити, що ситуація із внутрішньосімейними стосунками, проблема взаємин батьків і дітей, поступово погіршується внаслідок збільшення суперечностей і конфліктів у суспільстві. Ці обставини можуть мати негативні наслідки не лише для сім'ї, але й для країни загалом.

Аналіз публікацій із проблеми. Проблеми сімейних взаємин привертали увагу багатьох учених, зокрема: Е. Ейдемільера, що досліджував психологічні особливості згуртованої сім'ї; У. Сатира, який цікавився особливостями розвитку зрілих сімей, виділив їхні основні властивості: високу самооцінку, ясну й чесну комунікацію, гнучкі й гуманні правила поведінки. У такій родині, на думку вченого, її члени орієнтовані на зростання, соціальні настанови, позитивні, відкриті. Науково-психологічні уявлення про особливості сімейних взаємин досліджували М. Абалкіна, Т. Андрєєва, Ю. Бакуліна, І. Гребенніков, Т. Гурко, Е. Ейдемільер, Е. Калмикова, С. Ковальов, М. Обозов, Ю. Олійник, Л. Шнейдер, В. Юстіцкіс. Причини виникнення конфліктів у сім'ї вивчали Ю. Альошина, Н. Грішина, С. Ковальов, В. Сисенко й інші.

Мета статті – дослідити соціально-педагогічний складник профілактики конфліктів між батьками та дітьми.

Виклад основного матеріалу. На думку дослідників, які вивчають дану проблематику, у підлітковому віці загострюються серйозні проблеми, що виникають постійно, зокрема й з об'єктивних причин: мозок підлітка проходить етап активного росту й не встигає пристосовуватися до швидких змін.

Межі підліткового віку досить невизначені (від 9–11 до 14–15 років). Одні діти вступають у підлітковий вік раніше, інші пізніше. Як ми вже відзначили, підлітковий вік є по суті кризовим. Для цього існують як зовнішні, так і внутрішні (біологічні та психологічні) причини¹.

¹ Чорна Л. Вплив сучасного телебачення на внутрішній світ і поведінку дитини. *Психолог*. 2007. № 16. С. 22–26.

Зовнішніми передумовами конфліктів може бути зміна характеру навчальної діяльності: багатопредметність, зміст навчального матеріалу, які являють собою теоретичні основи наук, пропонувані до засвоєння абстракції, спричиняють якісно нове пізнавальне ставлення до знань; немає єдності вимог: скільки вчителів, стільки різних оцінок навколишньої дійсності, поведінки дитини, її діяльності, поглядів, відносин, якостей особистості. Звідси – необхідність власної позиції, емансипації від безпосереднього впливу дорослих; уведення суспільно корисної праці у шкільне навчання. У деяких умовах у підлітка з'являється усвідомлення себе як учасника суспільно-трудової діяльності; пред'являються нові вимоги в сім'ї щодо нього (допомога по господарству, з підлітком починають радитися); підліток починає інтенсивно рефлексувати.

Проблемою формування характеру підлітка можуть бути і внутрішні передумови. У цей період відбуваються бурхливий фізичний ріст, статеве дозрівання (з'являються нові гормони у крові, спостерігається вплив на центральну нервову систему, відбувається бурхливе зростання тканин і систем організму). Виражена нерівномірність дозрівання різних органічних систем у цей період призводить до підвищеної стомлюваності, збудливості, дратівливості, негативізму².

Щоб допомогти підлітку впоратися із труднощами перехідного віку й вийти з нього з мінімальними втратами, а ще краще – з новими надбаннями й дорослим ставленням до життя, бажано, на нашу думку, мати цілісну картину змін, що відбуваються в його нервовій системі, особливо – у діяльності мозку.

Зауважимо, що під час дорослішання зміни відбуваються в усіх ділянках мозку, як-от: стволова частина (чи мозок рептилії), що регулює основні фізіологічні процеси; лімбічна система мозку, що відповідає за гормональний контроль, автоматичні (несвідомі) емоційні реакції, пам'ять, почуття і відчуття; нарешті, найважливіші для успіхів у навчанні зміни відбуваються в неокортексі – корі головного мозку, що відповідає за розумові процеси: раціональне й аналітичне мислення, планування, уяву, мовлення, умовні рефлексії.

У підлітковому віці відбуваються ріст і трансформація всіх мозкових ділянок, також устанавлюються нові зв'язки, а ті, що не використовуються, навпаки – відсікаються. Наприклад, під час експерименту підліткові казали, що під час вмикання вогника апарата МРТ за ним крізь відеокамеру спостерігає одноліток тієї ж статі. Підліток починав ніяковіти в мить «умикання камери» (якої не було). Водночас апаратура фіксувала імпульс, що надсилався зі стріатума, відповідального за мотивацію і цілеспрямованість, до префронтальної ділянки кори головного мозку, що відповідає за короточасну пам'ять, прості розумові процеси (диференціацію та інтеграцію мотивів, явищ і понять), емоційну реакцію, вольовий контроль, концентрацію на діях.

Підкреслимо, що мозок підлітка змінюється на всіх рівнях:

- стволова частина мозку (мозок рептилії) – гормональна перебудова, зростання організму;
- лімбічна система мозку – нові емоції та почуття, мотивація;
- неокортекс (кора головного мозку) – розумові процеси, уява, воля.

Зауважимо, що соціальна ситуація розвитку підлітка суттєво відрізняється від ситуацій розвитку в дитинстві. Розбіжність пов'язана не стільки із зовнішніми обставинами, скільки із внутрішніми чинниками. Підліток продовжує жити в сім'ї, учитися у школі, контактувати з однолітками, але соціальна ситуація трансформується в його свідомості в зовсім нові ціннісні орієнтації. Тепер уже інакше розставляються акценти між сім'єю, однолітками та школою, зумовлені перехідністю від дитинства до дорослості.

Підкреслимо, що стосовно підлітків та їхньої поведінки дорослі дуже часто впадають у крайнощі. То продовжують сприймати їх як малих дітей, не змінюють стиль спілкування

² Сучасні проблеми освіти і виховання школярів : збірник науково-методичних праць / за ред. Н. Мирончук. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 180 с.

та вимагають беззаперечної покори. То, навпаки, ставляться до цього надто обережно, бояться потурбувати, обмежити свободу, нібито в цей період розвитку людина набуває якихось сакральних властивостей. Попри відмінність підходів, в обох випадках результат негативний: у першому батьки отримують бунт, тотальне заперечення та ігнорування вимог, у другому – таку саму зневагу до звичних обов'язків, але з усвідомленням права на таку позицію. Істина, як це зазвичай буває, деє посередині.

У сучасному українському суспільстві все більше і більше говорять про проблему взаємин між батьками та дітьми. «Ми втрачаємо своїх дітей!» – це одне із гасел сьогодення. Зрозуміло, що ми живемо в період, коли втрачаються загальнолюдські та християнські цінності. Аргументуючи дану ситуацію Біблією, можна сказати словами апостола Павла: «Знай же ти це, що останніми днями настануть тяжкі часи. Будуть бо люди тоді <...> батькам неслухняні <...>» (1-Тим. 4:1–2).

Юначий вік – це період переходу до зрілості. Підлітки усвідомлюють, що вони вже не діти, і прагнуть більшої свободи, але справитися з нею можуть лише тоді, коли їй дають поступово, дозовано. Те, що хочуть молоді люди в цей період, уважаючи, що можуть із цим справитися, часто не збігається з тим, що батьки хочуть (або вважають розсудливим) їм дати. Це може породити конфлікт, стан фрустрації (негативний психологічний стан, зумовлений неможливістю задоволення тих чи інших потреб), повстання проти батьківської влади, безперервну «війну». Напевно, найскладніше для підлітків у такий час усвідомити, що вони потребують допомоги.

Бунтарську поведінку підлітків можна поділити на три категорії:

- бунт проти занадто строгих батьків і їхніх жорстких правил (підлітки в такому разі пробують довести, що вони вже дорослі й прагнуть визволитись із моральної клітки. Батькам таких дітей, на наш погляд, варто стати гнучкішими і «попускати віжки»);
- бунт проти вседозволеності чи непослідовного виховання (у такому разі підлітки не бунтують, а пробують з'ясувати, наскільки батьки їх люблять і наскільки турбуються, щоб їх зупинити. Тут треба, навпаки, «натягувати вуздечку», установлювати й дотримуватись чітких правил);
- невірноважена поведінка (яку не можна трактувати як бунт), за якої підлітки виливають назовні свої почуття емоційного болю. Зазвичай це діти із проблемних сімей³.

У Святому Письмі описані приклади бунту в дітей. Наприклад, син царя Давида Авесалом, блудний син. П'ята заповідь говорить про пошану до батьків. А в Новому Завіті пояснено, що відносини батьків і дітей мають двосторонній характер: «Діти, замітимо слухайтесь у Господі батьків ваших, бо це справедливо. <...> А й ви, батьки, не дратуйте дітей ваших, виховуйте їх у послуші й напоумленні Господньому» (Еф. 6,1–4). Діти повинні слухатись, але й батьки мають ставитися до своїх дітей так, щоб допомогти їм стати дорослими замість того, щоби викликати в них бунт.

Як і всі люди, підлітки мають усередині посудину, яку необхідно заповнити любов'ю та розумінням. Найкращий спосіб протистояти тиску однолітків – це мати батьків, які сповнюють серце дитини підбадьорюванням, розумінням і підтримкою. Лише тоді дитина буде мати внутрішню силу протистояти зовнішнім ударам.

Біблія описує симптоми депресії в таких людей, як Йов, Мойсей, Ілля, Давид і Єремія. Підбадьорте безпомічного підлітка, щоб він побачив, що «у кінці тунелю депресії все-таки є світло». Підліток повинен навчитися «випускати» з себе почуття гніву, вини й сумнівів. Найкраще це робити на сповіді. На сповіді Бог лікує наші душевні рани й очищає нас. Та й кожен день ми повинні пригадати наші неправильні реакції, зокрема гнів, і перепросити за них Бога.

³ Квашук О. Вивчення впливу експозиції насилля в телепросторі на моральну свідомість дитини (на основі огляду зарубіжних досліджень). *Нова педагогічна думка*. 2006. № 1. С. 20–23.

Не варто бути наодинці. Навіть насилу необхідно перебувати з людьми. Християнська музика – чудові ліки проти пригніченого настрою. Подяка і хвала Бога виводить нас зі смутку і відкриває нам ласки Небесного Отця. У депресії людина зациклюється на собі. Тому варто кожен день помолитись за друга, батьків, брата чи сестру. Заохочуйте підлітка зайнятись чимось для нього цікавим (цікавим принаймні в минулому) (і тим, що забирає багато часу). Живопис, фотографія, біг, плавання, садівництво.

За будь-якої форми депресії варто звернутися до лікаря-психіатра, щоб виписати антидепресантні ліки. За наявності важкої форми чи загрози самогубства зробити це вкрай необхідно.

Хоч не всі кризові стани і проблеми самотності є духовного характеру, проте всі пов'язані з особистою духовною вірою і духовним станом людини. Проблема полягає в тому, що ми не прагнемо бути побожними й наслідувати Христа. Християнський психолог Леррі Крабб пише: «Багато з нас не ставлять пріоритетного завдання бути подібним на Христа серед наших повсякденних проблем, а більше зайняті пошуками щастя». Підлітки особливо мріють бути щасливими й часто розуміють, що побожність – це бути скучним, позбавленим радощів життя, тому бояться стати практикуючими християнами. Проте їм важливо усвідомити, що саме Ісус Христос дає нам таланти й особливу індивідуальність, заклав у нас творчість і силу волі, бажає, щоб ми проявили свої сильні сторони та перемагали слабкості. Якщо самотність є наслідком тимчасових подій чи обставин (розлука із другом, розлучення в сім'ї, втрата близьких), потрібно це перетерпіти й пережити.

Святе Письмо, яке описує самогубство Юди, засуджує вбивство себе самого. У Святому Письмі стверджується святість людського життя і те, що тільки Бог дарує і забирає життя. З іншого боку, Біблія описує страждання людини, яка опинилась у безвиході: «Нехай згинє день, коли я народився, і ніч, що сказала: Зачався чоловік! Чому вже в лоні матері не вмер я, як вийшов з утроби, не загинув?» (Йов 3:2, 11). Бог, як люблячий Батько, співчуває нашим стражданням, у моменти безвиході прагне допомогти нам, коли ми довіримося Йому. Дуже важливо, щоб батьки ніколи не допускали для дитини ситуації безвиході й бачили сигнали щодо цієї ситуації: невпевненість, страх, зневіру.

Результати досліджень показують, що саме відносини з рідними, а не з однолітками, спричиняють у підлітків депресію і суїцидальні спроби. Коли справа доходить до суїцидальних думок, молоді люди часто сприймають відносини в сім'ї як більш вирішальні й важливі, ніж контакт із друзями. Отже, батьки повинні бути дуже уважними до поведінки дитини, яка, на їхню думку, може здійснити самогубство.

Звичайно, дослідження не буде закінченим, коли проблеми підліткового віку будуть лише перелічені. Установлення діагнозу не вилікує хворого. Необхідно розглянути шляхи вирішення проблемних питань цього важкого періоду.

Під час підліткового бунту необхідно дозволяти й заохочувати підлітка виразити свої почуття. Не перебивати й не осуджувати: підлітки не звикли, що їх слухають, вони готові до критики, перепалок і читання моралі. Дорослі, батьки повинні здивувати підлітка співчуттям і увагою. Підтримувати. Не потрібно боятися, що це може сприйматися як підтримка його негативної поведінки. Учителі, відповідно, повинні без осудження чесно дати оцінку його вчинкам. Але варто бути готовими, що спроби порозумітися підліток зустріне з підозрами чи спробою маніпуляції: він звик до цього, йому потрібен час на зміни. Підлітку необхідно допомогти виразити причини бунту. На це інколи потрібен час. Дорослим варто поговорити з підлітком, що конкретно могло б запобігти бунту. Критику необхідно звести до мінімуму, критикуйте тільки після тривалого періоду слухання. Уникайте суперечок, але будьте тверді в ухваленні рішень. Умійте визнати, коли ви не праві. Вибирайте час для негативних, але необхідних заяв, не накидайтесь на підлітка з порога. Не пробуйте тиснути на підлітка емоційно. Надавайте всім рівне право голосу під час ухвалення рішень. Не маніпулюйте виною. Коротко коментуйте вчинки.

Не впадайте в істеріку з типовими риторичними запитаннями: «Як ти міг?», «Доки ти будеш доводити мене?». Якщо батьки не здатні тримати себе в руках, коли підліток бунтує і навіть нахабніє, якщо не здатні бути твердими, то не будете здатні виховати його. Люблячі батьки, які занадто опікуються дітьми, не дають їм припускатися помилок і вчитися на них, ризикують виростити безвольних підлітків, на яких впливатиме будь-яка компанія. Ідїть до підлітка самі, не із криками, навіть якщо він заслужив, але з любов'ю і твердістю. І не надійтеся, що він приповзе до вас навколїшки – такого не буває. Дозволяйте підлітку пожинати плоди своєї поведінки. Не прикривайте його за прогули перед учителями. Що краще він засвоїть, що проступки й погана поведінка мають неприємні наслідки, то скоріше він зрозуміє мудрість «що посієш, те й пожнеш», тим легше йому буде й у дорослому житті. Пам'ятайте, Бог саме на вас поклав відповідальність за виховання вашої дитини. О. Кващук щодо цього пропонує низку порад. Ми їх перелїчимо:

Похвала за успіхи чи навіть зусилля дає можливість розвинути почуття власної гідності:

- дайте підлітку вдома «безпечний прихисток» від критики і глузування однолітків;
- щиро хвалїть дитину за здібності й зусилля;
- посилюйте в дитини усвідомлення своєї цінності в Божих очах. Заохочуйте її розказувати Богові про свої проблеми й покладатися на Нього;
- схвалюйте позитивний вплив однолітків, позитивну дружбу й усе, що розвиває в підліткові позитивні якості;
- давайте можливість дитині відкрити перед вами свій гнів на однолітків і готуйте її до того, що їй доведеться знову бути в неприємних ситуаціях;
- не поспїшайте давати поради, краще поставте запитання, які дозволять підлітку самому шукати вихід: «Як ти реагував минулого разу? Що можеш придумати, щоб краще повестися в майбутньому?», «Які друзі тебе не підведуть і не висміють?». Підліток не може уникнути контактів з однолітками, тож допоможіть йому переглянути знайомих і знайти таких друзів, які будуть надійними та будуть цїнувати його⁴.

За наявності загрози самогубства обов'язкова консультація психотерапевта. Не пропустіть такі симптоми:

- розмови про самогубство;
- почуття безнадїї;
- почуття вини;
- нові стреси в житті (розлучення батьків, смерть у родині);
- надмірна стурбованість здоров'ям;
- надмірна стурбованість безсонням;
- втрата орієнтації;
- раптовий безпричинний зсув у бік радісного і щасливого настрою (часто це може означати, що підліток ухвалив рішення про самогубство);
- знання ефективних методів самогубства;
- попередні спроби самогубства (хто спробував, зазвичай повторює).

Якщо підліток пробує заподїяти собі смерть чи серйозно роздумує над цим, йому необхідна професійна допомога. Тому його потрібно негайно відвезти до психіатра. Якщо ви вважаєте, що підліток думає про самогубство, проте не планує чи не збирається віку собі вкоротити, багато молїться за нього, говоріть із ним у край обережно. Ніколи не відкидайте, не висміюйте й не кидайте виклик заявам про самогубство. Намагайтеся уважно та співчутливо вислухати молоду людину в її проблемах. Часто бувають випадки повторного самогубства. Зазвичай це може статися приблизно за три місяці після попередньої спроби. Підлітки, що належать до

⁴ Кващук О.В. Проблема взаємовідносин між дитячим суспільством і телебаченням. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія і педагогіка». Острого, 2007. Вип. 9. С. 223–231.

групи підвищеного суїцидального ризику, залишаються суїцидонебезпечними протягом року. Увесь цей час вони повинні знати: якщо життя знову почне підносити неприємні сюрпризи, їм буде на кого спертися. Завжди є спокуса суперечити підліткові, коли на його долю випала невдача. Не робіть цього. Краще укріплюйте його самооцінку⁵.

Необхідно, щоб дитина відчувала себе любимою, усвідомила себе особистістю з унікальними талантами й потенціалом. Самогубці – це люди, які втратили надію. Дайте дитині надію, відкривши їй Бога надії, який сильний подбати про її майбутнє. Багато підлітків, навіть із побожних родин, стверджують, що не можуть розмовляти з батьками про важливі для них речі. Дайте зрозуміти вашій дитині, що вона може говорити про що завгодно, ви не будете її за це осуджувати. Поважайте її думку. Багато підлітків не можуть справитись з мільярдом проблем, які тиснуть на них удома, у школі, серед однолітків. Тактовно, не нав'язуючи своєї думки, допомагайте їм знаходити вирішення проблем. Ще однією підлітковою проблемою є алкоголізм.

Алкоголізм – хвороба духовна, тому всі методи лікування не приносять цілковитого звільнення. А такі окульти, як гіпноз, кодування і нашіптування всіляких бабок, призводять до ще більшого поневолення. Про алкоголізм можна говорити як про демонічну залежність, від якої людина сама, без Божої ласки, звільнитися не здатна. До цього коло проблем можна віднести й наркотичну залежність.

Наркотично залежна людина критично потребує допомоги, сама не здатна вирватись із поневолення. Якщо ви виявили проблеми з наркотиками у вашої дитини:

- м'яко, але твердо направте дитину, щоб вона визнала, що приймає наркотики;
- намагайтеся поговорити й зрозуміти її проблеми. Чого вона боїться? Що їй загрожує?
- Наркомани зазвичай страждають від низької самооцінки, тому уникайте критики й осудження;
- допоможіть підлітку усвідомити, що Бог його любить і прагне визволити від залежності;
- направте підлітка покаятись і посповідатись;
- моліться разом із вашою дитиною, ще більше моліться за нею самі;
- попросіть церкву підтримати вас у молитві;
- якщо підліток заперечує проблему, стверджуючи, що в нього ще немає залежності, що він тільки курить травку, як і всі, що з ним і всіма його друзями все гаразд, спробуйте з ним відвідати наркодиспансер. Багато батьків стверджують, що після побаченого їхні діти цілковито змінилися. Pozнайомте його з усіма наслідками вживання наркотиків;
- розгляньте всі можливі варіанти лікування. Але за жодних умов не пробуйте допомагати наркозалежному без професійної допомоги.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Підлітковий вік – дуже складний період життя дитини, як у фізіологічному, психологічному, так і в соціальному відношенні. Період юності, найболісніший у житті, він супроводжується швидкими фізіологічними й емоційними змінами. Тринадцять і чотирнадцять років – найважчі двадцять чотири місяці в житті. Саме в цей час невпевненість у собі й відчуття неповноцінності досягає в підлітка піку за максимального тиску соціального середовища.

Самооцінка підлітка майже цілком залежить від схвалення чи несхвалення групи однолітків. Батькам необхідно зберігати контакт із підлітком у ці складні роки. Особливо це важливо тоді, коли, здавалося б, мила й щаслива дитина буквально на очах перетворюється на дратівливого чотирнадцятирічного анархіста.

Взаємними образами та криками нічого не добитися. Одна з головних помилок батьків – це безкінечні словесні баталії з дітьми, що призводять лише до стресів і втрати взаєморозуміння.

⁵ Квашук О. Телебачення як фактор соціалізації молодших школярів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія і педагогіка». 2004. Вип. 5. С. 117–123.

Список використаної літератури:

1. Квашук О. Вивчення впливу експозиції насилля в телепросторі на моральну свідомість дитини (на основі огляду зарубіжних досліджень). *Нова педагогічна думка*. 2006. № 1. С. 20–23.
2. Квашук О. Проблема взаємовідносин між дитячим суспільством і телебаченням. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія і педагогіка». 2007. Вип. 9. С. 223–231.
3. Квашук О. Телебачення як фактор соціалізації молодших школярів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія і педагогіка». 2004. Вип. 5. С. 117–123.
4. Кузьмінський А. Педагогіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник. Київ : Знання, 2006. 311 с.
5. Ролінський В. Агресивність на телеекрані та проблеми неповнолітніх. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наукових праць. Київ ; Житомир : Вид-во ЖДУ, 2004. Кн. 1. 363 с.
6. Снігульська В. Телебачення – інформаційний помічник чи джерело агресії? *Психолог*. 2007. № 40. С. 6–9.
7. Сучасні проблеми освіти і виховання школярів : збірник науково-методичних праць / за ред. Н. Мирончук. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 180 с.
8. Фіцула М. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Академія, 2000. 544 с.
9. Чорна Л. Вплив сучасного телебачення на внутрішній світ і поведінку дитини. *Психолог*. 2007. № 16. С. 22–26.
10. Чорна Л. Психологічні особливості впливу сучасного телебачення на прояви творчого потенціалу дітей. *Обдарована дитина*. 2007. № 10. С. 37–42.

References:

1. Kvashuk, O. (2006). Studying the influence of exposure to violence in television on the moral consciousness of a child (based on a review of foreign studies). *Nova pedahohichna dumka*. 1. 20–23.
2. Kvashuk, O. (2007). The problem of the relationship between children's society and television. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"*. Seriiia "Psykhologhiia i pedahohika". 9. 223–231.
3. Kvashuk, O. (2004). Television as a factor in the socialization of junior schoolchildren. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"*. Seriiia "Psykhologhiia i pedahohika". 5. 117–123.
4. Kuzminskyi, A. (2006). Pedagogy in questions and answers. Kyiv: Znannia.
5. Rolinskyi, V. (2004). Aggression on TV and the problems of minors. Kyiv; Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU, 1.
6. Snihulska, V. (2007). Is television an information assistant or a source of aggression? *Psykhologh*. 40. 6–9.
7. Myronchuk, N. (2011). Modern problems of education and upbringing of schoolchildren. Myronchuk N. (et.). Zhytomyr Vyd-vo ZhDU im. I. Franka.
8. Fitsula, M. (2000). Pedagogy. Kyiv: Akademiia.
9. Chorna, L. (2007). The influence of modern television on a child's inner world and behavior. *Psykhologh*. 16. 22–26.
10. Chorna, L. (2007). Psychological Features of the Influence of Modern Television on the Manifestations of Children's Creative Potential. *Obdarovana dytyna*. 10.

Подано в редакційну колегію 19.03.2025

Подано до друку 01.07.2025